

за пећину мали и како њим не може да отече сва вода која се накупи у Понору кад су јаке кише и кад се отапају снегови, то је тада Понор пун воде па се и сама увала за читав километар и више претвори у језеро. Често пута, у оваким приликама, вода достигне толику висину да се готово изравна са самим ивицама увале. На Понору и стенама поред увале може се видети то пењање воде. Увала је постала од низа

Хоризонталан пресек Стопића Пећине.

вртача чије су пречаге прокинуте, а Понор је био дно последње вртаче кроз које је вода понирала. Другим речима: пре стварања пећине овде смо имали појаву краће реке понорнице. Овај Понор је ређи тип горњег отвора код наших пећина. Нема га више ни код једне пећине у ужичкој околини.

У непосредној близини доњег отвора Стопића Пећине налазе се два осредња врела са температуром од 7.5°C . Изнад десног ходника пећинског налазе се, у Великом Кршу, у једном низу пет звекара неједнаке величине: највећа са ширином 18 м. и дужином 9 м., а најмања ширине 8 м. а дужине 3 м. Низ тај је правца З.-И. и прелази преко пећине и оба ходника, али је само једна звекара, над левим ходником, пробила таван ходника и са њим је у вези.

Река што протиче кроз пећину одмах се улива у Приштевицу. Приштевица је кратка тока — 15 км. — и улива се у Велики Рзав. Клисуре јој је дубоко усечена у кречњачки терен; стране су јој готово вертикалне, нарочито од пећине до утока. Овај део клисуре је и много дубљи него горњи. Река прави велике окуке, од којих је највећа и најзанимљивија она од Змајевца до Колишевице. По странама ове клисуре пуно је окапина, а у некима се од њих налазе и јака врела. Најјаче и најпознатије тако врело зове се Змајевац.

Мирко Поповић.

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА.

Испитивање насеља у Српским Земљама ухватило је дубока корена. До данас је публикован већ огроман материјал. У девет публикованих књига „Насеља Српских Земаља“ на 7394 стране изашло је 32 расправе о насеобинским односима у

разним деловима наших земаља. Појединцима, који нису непосредно заинтересовани тим питањима, тешко ће бити да све ове публикације прате, многи ће се, може бити, уплашити и од њихове волуминозности. Али пошто у њима има толико драгоцених података, да треба и шири географски и остали наши интелигентни кругови да се са њима упознаду, износимо под овим поглављем кратке прегледе појединих важнијих расправа из „Насеља Српских Земаља“. Тим путем ће се читаоци „Гласника Срп. Географ. Друштва“ с једне стране упознати са резултатима овог великог научног потхвата, а с друге стране ће се многи од њих зацело више заинтересовати и за саму ову ствар. На тај начин ће имати користи и читаоци, и рад око испитивања насеља.

КРАЈИШТЕ И ВЛАСИНА¹

То су високе планинске области које се налазе на граници српско-бугарској, на развоју моравско-струмском и између ниских котлина: врањске, ђустендилске, радомирске, трнске и лесковачке. Ове високе, оштро издвојене и на све стране отворене области налазе се по страни свију важнијих балканских саобраћајних линија, немају своју нарочиту централну линију ни једно економско средиште, већ су економски упућене на поједине економске центре који су се развили у споменутим ивичним котлинама. Од њих су најважнији: Врање, Ђустендил, Радомир, Трн и Власотинце. Услед тога што су то економски оскудне, претежно сточарске и печалбарске области, оне образују извесну врсту економске позадине према сливу Мораве. Као најплоднија и најближа житарска област, долина Мораве у овој области има много већи економски и културни значај но долина Струме, чијем сливу припада већи део испитиваних области.

Г. Николић је за четири лета испитивао ове области. Испитао је сва села, која припадају Крајишту и Власини, и то махом испитао их је потпуно. На тај начин пружио нам је обилан и поуздан материјал, чија је вредност неоспорна. Поред тога расправа је значајна и зато што се њом први пут свестрано и овако детаљно испитује једна наша периферијска област, која је имала интересантну етнографску прошлост. Г. Николић улази и у питања којима се може да одреди етничка култура и национални карактер овог становништва, које се налази на веома осетљивој етнографској граници између Срба и Бугара. Писац улази и у то питање и излаже га са пуно проматрања и пуно детаља. Његова су излагања објективна и пажљива. Писац ретко сам закључује, али зато је материјал срећен тако да читалац може сам да просуђује и закључује. Ми видимо јасно и духовну културу тога становништва, која

¹ Риста Т. Николић, *Крајиште и Власина*, антропогеографска проучавања. „Насеља српских земаља“ књ. VIII стр. VI + 380.

је у целој области несумњиво српска, и саму националну свест, која у источном делу услед разноврсних утицаја и политичких прилика није онако интензивна и онако очувана као у западном.

Методe по којима су вршена испитивања и резултати до којих се с помоћу њих дошло заслужују да се о њима говори. Први одељци, нарочито они о економским приликама, о положају и типу насеља, рађени су на физичко-географској основи, која је овде била од великог методског значаја. Главни морфолошки објекти у овој области су дубоке речне долине и високе ерозионе површи. Последње заузимају веће просторије, блажих су нагиба, и у њима има више елувијалних творевина које условљавају живот биљу и људима. Г. Николић издваја ове три површи: прву, најнижу, најпространију и најмлађу ерозиону површ чине висоравни које се налазе на висинама од 1200 до 1300 м. апсолутне висине. Другу површ представљају планине с висинама од 1550 до 1650 метара. Трећа највиша и најстарија површ сачувана је само у комадима које сачињавају само виши врхови, с висинама од 1870 до 1950 м. Речне долине одликују се разноврсним облицима. На првом месту разликују се долине у кристаластом и кретацејском терену. Прве су простране, потпуно развијене и разгранате. Друге су уске, обично кратке и неразвијене. Долине Струмина слива у горњем току су шире, плиће, споријег тока и благих страна. Све долине, и моравског и струмског слива, су клисурасте, дубоке и неприступачне.

Ове морфолошке особине биле су од знатна утицаја на живот насеља. Првобитна насеља била су везана за оне просторије речне долине и за њихове алувијалне равни, затим за терасе. Поред тога били су од значаја јаки извори, терасе, и појаве еруптивних стена. Али због њихова ограничена пространства долине нису могле да одрже и исхране већу количину становништва. Због тога су се насеља морала пети на прву површ где имају више простора, више ваздуха и сунца. Највећи део данашњих насеља налази се на висини од 1200 до 1300 метара. Та се површ одликује дугим, хладним, снеговитим зимама, кратким и свежим летима, и веома једноставним економским животом. Интересантан је факат да се највећи део насеља налази на висини која преставаља горњу границу културног биља. Та појава, која је с обзиром на већи део српских области абнормална, она је у овако високим насељеним областима скоро редовна.

Морфолошке особине су биле и иначе од највећег значаја за економске прилике. У економском погледу разликују се четири региона. Најнижи је *жуйни регион*, с висином од 650 до 700 м., висином која одговара највишем стању неогених језера у суседним котлинама. Главно занимање је земљорадња; у присојима и заветринама рађа пшеница, кукуруз, а у најнижим деловима чак и воће. Но овај регион од мањег је значаја

због тога што је он незнатнијег пространства. Други је *брдски регион*, од 650 до 1200 м., земљиште врлетно и сурово; главно занимање становништва су сточарство и печалбарски занати. Затим настаје *регион побрђа и масивних била*, изнад 1200 м., под шумама, испашама а местимице и њивама. И на послетку долази *подалжијски регион*, од 1600 м. па на више, искључиво под шумом, испашама и ливадама.

У положају насеља разликују се четири групе. На првом месту издвајају се она насеља која се налазе на пространим и блаже нагнутим странама долина; затим долазе насеља која су везана за клисурасте делове долина; сама села налазе се на терасама које се налазе изнад клисура; трећу групу чине села које се налазе на ерозионој површи од 1200 до 1300 м. или близу ње; а четврту групу чине она периферијска села која се налазе у равницама које се јављају на ивици ове области. Код сваке ове поједине групе писац је проматрао утицаје које је детаљна пластика појединих долина вршила на поједина насеља. Највећи део данашњих села везан је за површ од 1200 до 1300 м, и налазе се на висинама од 650 до 1200 м. Једино села која се налазе на ивици ове области, према Густендилу, Мраки, Грахову, Знепољу, Лужници и Поморављу чине изузетак и то на тај начин што се налазе у жупноме региону испод 650 м., и што су то права речна, долинска и равничка села, махом збијена.

Овај положај села новијег је датума. Он се у оволиким димензијама развио тек од назад 50 до 60 година. Тада су биле друкчије економске прилике. Становништва је било мање, њива је било сразмерно доста, а поред тога је било развијено и рударство које је могло да исхрани много већи део становништва на једном месту. Али услед наглог намножавања становништва и услед тога што пропада рударство настаје једно нагло развијање и преображавање насеља, које је г. Николић врло детаљно испитао и с пуно разумевања и методског рада престадио. Ону идеју о антропогеографском циклусу коју је г. *Цвијић* раније поставио (Основи географије и геологије Македоније и Старе Србије, књ. I, с. 188.) г. Николић је разрадио и успео је да је врло корисно употреби. Антропогеографски циклус у овој области вршио се у једном доста неправилном облику. Место сазревања младих насеља, ми овде налазимо стара насеља у подмлађену облику. Првобитна насеља су долинска, везана за речне долине, управо за њихова већа проширења, терасе и алувијалне равни. Та првобитна села преживела су била већ једну фазу развића, и она су била сазрела, била су збијена и постала су према привредној снази своје околине превелика. Завршен је био први циклус. Али одједном попушта привредна снага и „прснуше села“ на махале и кошаре. То је почетак новог или подмлађеног антропогеографског циклуса у којему већ можемо издвојити неколико фаза. Као прву фазу г. Николић узима првобитно долинско

село које изван долине има само имања. То смо ми узели као први циклус који је завршен. Као почетак подмлађивања антропогеографског циклуса сматрам другу г. Николићеву фазу у развићу типова села, која би се могла назвати *као фаза разбијања на кошаре*. Та фаза даје селу сасвим друкчији облик, и то облик јако разбијена и веома пространа насеља, у кога су поједини сеоски делови и куће од првобитне матице или „села“ често по два сата удаљени. Тим развићем добијамо скоро старовлашки тип села, у коме разликујемо два облика насеља и то: првобитно насеље које се зове „село“ и ново насеље које се зове „мала“. Изгледа да су села на овој тачци свог развића врло мало остала. Јер одмах видимо да села још даље померају своје распрострањење јер нове мале још напред истављају своје кошаре. То је г. Николићева трећа, а наша би била друга фаза обновљеног антропогеографског циклуса. Ове су кошаре зачетци нових мала које се тек имају да образују. У овој фази развића налази се данас највећи део власинских и крајишких насеља. Њихов процес развијања ишао је дакле у извесним случајевима у обратном правцу но што је назначен у Цвијићевом антропогеографском циклусу. Тај процес гдегде је отишао дотле да се цело село изметнуло на мале тако да је нестало првобитног долинског насеља. То је нека врста обезглављених насеља. У неким ивичним партијама изгледа да је процес био супротан овоме јер ми овде налазимо збијена, зрела насеља, која су негде издужена дуж какве долине, а негде су груписана на каквом заравању. Међу развијеним селима разликује власински и крајишки тип од којих се први састоји од више делова који су јаче збијени док је крајишки више расут или „прснат“. Општа особина свију тих типова, и збијеног и разбијеног, и власинског и крајишког, је то што се свуда разликују јаче издвојене групе и махале.

Овај део о еволуцији насеља, о њиховом типу и положају рађен је с највише метода. Услед тога он преставања несумњиво један од најбољих делова у расправи.

Сеоска кућа није се у оноликој мери развијала као у другим српским областима, нарочито у Шумадији и Херцеговини. Првобитна и општа кућа ове области била је *ириземна* или *колибара*, која је била једносратна, једноћелична, од плота и покривена сламом. Другу фазу у развићу куће преставања дводелна кућа, код којих је соба од плота а „кућа“ је на гредама. То је нека врста прелазног типа између колибаре и следећег типа, „куће на гредама“. Ова последња има темељ од камена, на који су положене греде, на којима почивају платна од плота и кров од сламе. Она је двосратна, има собу и кућу; пре ослобођења потпуно је превлађивала. Код овог типа разликује се нова и стара сламна кућа. Прве су просте, веома дугачке, простране, с платнима облепљеним а неокреченим, немају ајата (трема); кров им је висок, од сламе, с лемезницама; местимице су дводелне, а негде су троделне.

На „кући“ су „голема“ и „мала врата“. Карактеристичан је „комино“ изнад огњишта. „Нова сламна кућа“ има више, облепљене и окречене зидове. Вишедељна је. Састоји се од: собе, куће, одајчета, ајата и ћошке. Од 1878. године јавља се „ћерамидна кућа“, која се разликује на стару и нову. Стара ћерамидна кућа има иста одељења као и нова сламна. Поред тога је обично нижа и неокречена. Нова ћерамидна кућа је виша, окречена, с преда има трем и ћошку који су уздигнути, а с унутрашње стране је: кућа, соба, собица („зафан“). То су куће оних села у којима живе добри дунђери. Поред овога има и кућа с плочним кровом, затим има кућа потпуно варошких и напослетку преостатака од негдашњих турских кућа.

И према народним традицијама и према историјским споменицима може се закључити да је у овим областима било више етнографских претапања. Постоје неке тамне и нејасне традиције о многим народима који су у ранија времена овде живели. Најпре су овде живели некакви *Цидовци*, људи високи и крупни, који су дуго живели. Затим су дошли *Лашини*, људи исто тако високи, грубих очију и неке друге вере. За своје претке данашње становништво каже да су били Руси. Приповеда се да су из Русије дошли сами мушкарци, који су поубијали све мушке Латине, а све Латинке узели су за жене. Поред тога има предање и о Жеглиговцима који су до назад 90 до 100 година долазили са стоком на планине. Изгледа да су то били неки Аромунци мусломанске вере. Изгледа да су као сточари овде живели и Турци Јуруци.

При испитивању порекла појединих породица утврђено је да има 150 старинаца и оних који не знају за своје порекло. Код досељавања издваја спољашње и унутрашње миграције. Код спољашњих разликује: 1) *јужну или македонску* из Скопске Старе Србије и Македоније која је дала 32 породице; 2) *западну миграцију* (Поморавље, Косово, Копаоник, Крушевац, Ужице, Босну) која је дала 43 породице. *Северна миграција* је дала 4 породице. Из овога се види да је знатан део становништва пореклом из области које су искључиво српске. Карактеристично је што нема досељеника из средњег и источне Бугарске. Унутарње миграције дале су: 1) из Крајишта у Бугарској у Крајиште у Србији 47 породица; 2) у обратном правцу 16 породица; 3) Знепољска миграција дала је у Крајишту 36, а у Власини 67 породица; 4) Власинска миграција која је јака у свима правцима дала је Крајишту у Бугарској 28 породица. Из источних суседних области (Грахово, Мрака, самоковски, дупнички и ћустендилски крај) има 40 породица, а из ближних северних области 18 породица. По времену досељавања разликују се три периоде: прва пре 170 до 200 година, друга за време крцалија (1792—1806), а трећа од пре 30 до 35 година, у главном од ослобођења.

Последњи одељак, о етничким особинама становништва, рађен је на основу доста обилна материјала. Према писацу у

многим питањима није могао да дође до онако поузданих резултата као у пређашњим одељцима. Ипак се из овога одељка јасно виде ове ствари: 1) да су историјске традиције српске, 2) да становништво у целој области има духовну културу која је несумњиво српска (слава, гусле и многе обичаје) и 3) да су, нарочито код старије генерације, била развијена извесна национална осећања која су српска. Та осећања сачувана су и у бугарском делу области. О њима је г. Николић doneо несумњиве потврде. Вредност ових података појачава то што писац износи факта онака каква их је сам чуо и видео, без икаквих даљњих дедукција.

Ј. Дедијер.

НОМЕНКЛАТУРА БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА.

СЛУЖБЕНА НАЗВАЊА ОБЛАСТИ И МЕСТА У НОВООСВОЈЕНИМ КРАЈЕВИМА.

У „Српским Новинама“ од 27. августа 1913. год., бр. 186. публикован је краљевски указ од 24. ист. м. о административној подели нових крајева. У њој се налази много изопачених географских назива и сасвим погрешних назвања појединих срезова и места. Ми, међутим, немамо потребе преиначавати српска и словенска имена градова и крајева по Старој Србији и Македонији. Могу се толерирати и дијалекатска одступања од књижевног језика у тим називима, као што се толерирају јекавска имена у западним крајевима (Косјерић, Пријепоље, Сјеница) или друга као Жлне, Кална источних крајева Србије у старим границама. Места, дакле, треба звати онако како их народ, сами мештани зову. Тих изопачавања имена из незнања било је и у старим границама и обично службени називи одрже превагу над правима. Тако се данас опште вели Јагодина а не Јагодна, како то место сада само околни сељаци зову и како су га и наши стари звали (1398. год. у Јагодној, тако и 1411). Исто је тако остало Неготин место Неготина, затим Врања место Врање, како мештани кажу и како средњовековни извори зову и место и жупу око њега („село Горње Врање“, „село Долње Врање“, „у Горњем Врању“, „по Врању“; само једаред жупа „Врањи“). Једино је службени назив Ужице (fem. pl., у Ужицама) надвладан од народног Ужице (neutr. sing., у Ужицу).

После овога указа, у „Предлогу Закону о присаједињењу Старе Србије Краљевини Србији и о управи у њој“ који је министар спровео Скупштини 12. дец. 1913. год. без мало су све грешке из ранијег указа исправљене, могуће баш и по овоме чланку који је један од меродавних изволео да у рукопису прочита. Ипак чланак неће бити беспредметан, јер остале